

Rozdział I. Konceptyjne podstawy wyróżnienia interesów ofiary przestępstwa

§ 1. Interesy ofiary przestępstwa w świetle koncepcji sprawiedliwości naprawczej

I. Założenia koncepcji sprawiedliwości naprawczej

Identyfikacja uzasadnionych potrzeb ofiary powstałych w wyniku przestępstwa¹ powinna być możliwa dzięki porównaniu różnych koncepcji uzasadnienia stosowania reakcji karnej. Porównania dokonano w oparciu o, uznane za najbardziej reprezentatywne, koncepcje sprawiedliwości: retributywnej, prewencyjnej i naprawczej, gdyż w ich ramach kładzie się nacisk na różne aspekty reakcji na przestępstwo. Wprawdzie nie w każdej z wymienionych koncepcji zaspokojenie potrzeb (interesów) ofiary postrzegane jest jako zasadnicze zadanie reakcji karnej; jednak w każdej z nich wyróżnić można formy reakcji na przestępstwo nawiązujące do pewnych potrzeb ofiary. Wspomniane formy reakcji to: odpłata, czyli zadanie sprawcy cierpienia współmiernego do cierpienia zadanego przez niego ofierze; restytucja, czyli stworzenie stanu jaki istniałby gdyby nie popełniono przestępstwa lub kompensacja, czyli zaspokojenie potrzeb ofiary w inny sposób, wobec niemożności stworzenia takiego stanu², a także przebaczenie lub pojednanie w razie stwierdzenia, że sprawca zmienił nastawienie do porządku prawnego. Formy te, odpowiednio do przyję-

---

¹ Uzasadnienie stosowania pojęcia ofiary, a nie ustawowo zdefiniowanego pokrzywdzonego oraz odniesienie do treści potrzeb i interesów, zawarto w rozdziale II dotyczącym podstawowych pojęć stosowanych w tej pracy.

² Pod pojęciem *compensation* w umowach międzynarodowych rozumie się niekiedy także świadczenia ze strony państwa na rzecz ofiary przestępstwa w sytuacji, w której nie jest ona w stanie uzyskać środków finansowych ze strony sprawcy przestępstwa lub z innych źródeł. Szerzej na ten temat w rozdziale II.

tej koncepcji uzasadnienia stosowania reakcji karnej, mogą być w różny sposób wbudowane w reakcję na przestępstwo³, umożliwiając ofierze wybór preferowanego rozwiązania w zależności od rodzaju przestępstwa, wartości naruszonego dobra oraz zachowania sprawcy i jego relacji względem ofiary. W przypadku szkód w mieniu u ofiary przeważać może oczekiwanie restytucji, w razie naruszenia dóbr osobistych – odpłaty. Jeśli sprawca jest osobą bliską, ofiara może preferować przebaczenie lub odpłatę, a gdy jest osobą obcą – restytucję lub kompensację⁴. Wskazane formy reakcji na przestępstwo, poza odpłatą, funkcjonują obok siebie w ramach koncepcji określanej jako: sprawiedliwość restytucyjna⁵, restaurująca⁶, oparta na kompensacji (*die wiedergutmachende Gerechtigkeit*), zorientowana na pojednanie (*die ausgleichsorientierte Justiz*)⁷, a najczęściej jako: sprawiedliwość naprawcza (*restorative justice, restaurative Gerechtigkeit*). Uzasadnia to przyjęcie tej koncepcji i stworzonego na jej bazie nurtu naprawczego, jako punktu wyjścia do określenia interesów ofiary przestępstwa i możliwości ich zabezpieczenia w prawie karnym.

Sprawiedliwość naprawcza to rozwijana od lat 70. XX w. koncepcja reakcji na przestępstwo realizowanej na drodze pozasądowej, w oparciu o czynne zaangażowanie sprawcy w usunięcie wyrządzonego przez siebie bezprawia⁸ oraz uwzględnienie słuszných interesów indywidualnej ofiary i społeczności lokalnej jako części społeczeństwa najbardziej odczuwającej skutki wyrządzonego bezprawia. W koncepcji tej zwraca się uwagę na znaczenie przebaczenia sprawcy przez ofiarę i ich pojednania dla neutralizacji wyrządzonego przestępstwem bezprawia, choć zaznacza się, że nie jest to niezbędne do zaspokojenia potrzeb ofiary związanych z przestępstwem⁹. Ofiarę zachęca się jednak do przebaczenia sprawcy uświadamiając jej, że jej własna wiktyimizacja jest dodat-

---

³ D.E. Peachey, Restitution, Reconciliation, Retribution: Identifying the Forms of Justice People Desire, w: H. Messmer, H.-U. Otto, Restorative Justice on Trial. Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation – International Research Perspectives, Bielefeld 1991, s. 551–553.

⁴ D.E. Peachey, Restitution, s. 554.

⁵ B. Janiszewski, Kompensacja szkód jako zadanie prawa karnego, w: Z. Ofiarski (red.), Księga jubileuszowa z okazji 15-lecia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, s. 314.

⁶ W. Zalewski, Sprawiedliwość naprawcza, w: T. Kaczmarek (red.), System Prawa Karnego t. 5. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary, Warszawa 2015, s. 93.

⁷ N. Richter, Täter-Opfer-Ausgleich und Schadenswiedergutmachung im Rahmen von § 46a StGB, Berlin 2014, s. 29.

⁸ Th. Trenczek, Restorative Justice in der Praxis, Täter-Opfer-Ausgleich und Mediation in Deutschland, w: G. Delattre (red.), Restorative Justice: Der Versuch, das Unübersetzbare in Worte zu fassen, Köln 2013, s. 92.

⁹ H. Zehr, A. Gohar, The little book on restorative justice, Pennsylvania 2003, s. 6.

kowo intensyfikowana przez pragnienie zemścić się na sprawcy¹⁰. Przebaczeniu przypisuje się istotne znaczenie psychoterapeutyczne dla ofiary, pozwalające na usunięcie gniewu i złości mogących powodować poważne problemy psychiczne i psychosomatyczne¹¹. Nie oznacza to jednak przebaczenia natychmiastowego i bezwarunkowego, lecz proces trwający dłuższy czas i uwarunkowany zachowaniem sprawcy¹². Nawet jeżeli w jego efekcie ofiara nie przebaczy sprawcy, udział w tym procesie może umożliwić ofierze ograniczenie jej obaw i lęków związanych z możliwością jej ponownego pokrzywdzenia przestępstwem¹³.

Istotą sprawiedliwości naprawczej jest aktywny udział uczestników problemowego zdarzenia w jego rozwiązaniu. Przyjmuje się bowiem, że przestępstwo rodzi się w procesie społecznym obejmującym sprawcę, ofiarę oraz lokalną społeczność i powinno być neutralizowane przez społeczne i interpersonalne oddziaływanie w ramach rodziny, szkoły, sąsiedztwa, grupy zawodowej i rówieśniczej, funkcjonujące obok systemu sprawiedliwości karnej¹⁴. Jest to możliwe pod warunkiem przyjęcia przez sprawcę odpowiedzialności za to zdarzenie oraz naprawienia wynikającej z niego materialnej i moralnej szkody¹⁵. Sprawca, dążąc do rozliczenia wyrządzonego przestępstwem bezprawia, może być zainteresowany załagodzeniem sprawy dzięki porozumieniu z ofiarą. Może również żądać rozpoznania sprawy na ogólnych zasadach i zastosowania sformalizowanej reakcji karnej. Pozwala to przyjąć, że ma on interes w uregulowaniu kwestii jego odpowiedzialności karnej, który może być zrealizowany na te dwa (niekiedy uzupełniające się) sposoby. Koncepcja sprawie-

---

¹⁰J. *Consedine*, *Sprawiedliwość naprawcza*, Warszawa 2004, s. 171. Przebaczenie jest przy tym rozumiane jako doświadczana przez ofiarę zmiana w postrzeganiu zdarzenia i jego znaczenia, dzięki czemu doświadczona ona uwolnienia od wpływu przestępstwa na jej dalsze życie, co niekoniecznie musi wiązać się ze zrozumieniem motywów sprawcy. Por. *M.P. Armour, M.S. Umbreit*, *The Paradox of Forgiveness in Restorative Justice*, w: *E.L. Worthington, Jr* (red.) *Handbook of Forgiveness*, 2004 New York, s. 1–4.

¹¹*J.R. Gehm*, *The Function of Forgiveness in the Criminal Justice System*, w: *H. Messmer, H.-U. Otto*, *Restorative Justice on Trial. Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation – International Research Perspectives*, Bielefeld 1991, s. 541 i n.

¹²*D.E. Peachey*, *Restitution*, s. 555–556; *J. Braithwaite*, *Principles of Restorative Justice*, w: *A. v. Hirsch, J.V. Roberts, A. Bottom* (red.), *Restorative Justice and Criminal Law: Competing or Reconcilable Paradigms?*, Oxford and Portland, Oregon 2003, s. 12; *M.P. Armour, M.S. Umbreit*, *The Paradox*, s. 6–7.

¹³*M.P. Armour, M.S. Umbreit*, *The Paradox*, s. 7–8.

¹⁴*S.M. Amin*, *Ofiara przestępstwa we współczesnych systemach prawnokarnych ze szczególnym uwzględnieniem jurysprudenencji Islamu*, Toruń 1995, s. 135 z odniesieniem do *H.J. Schneidera*.

¹⁵*N. Richter*, *Täter-Opfer-Ausgleich*, s. 29.

dliwości naprawczej kładzie nacisk na realizację tego interesu sprawy przez porozumienie z ofiarą wskazując, że jego zaangażowanie przeciwdziała odczuwaniu społecznego wyobcowania jakiego doznaje, gdy jest poddawany sformalizowanej państwowej procedurze wymiaru sprawiedliwości. Dzięki takiej realizacji interesu sprawy zaspokojone zostają jego potrzeby, do których zalicza się w koncepcji sprawiedliwości naprawczej: usunięcie poczucia dyskomfortu (wstydu, zakłopotania) związanego z popełnieniem przestępstwa, uzyskanie poczucia sprawczej mocy w zakresie likwidacji następstw swojego zachowania i rozliczenia się z ofiarą oraz społeczeństwem z faktu naruszenia prawa¹⁶. W ramach polubownego uregulowania kwestii zadośćuczynienia bezprawiu sprawca uzyskuje także wpływ na stopień dolegliwości jaki dotknie go w reakcji na wyrządzone bezprawie. Potrzeba zminimalizowania takiej dolegliwości lub wyjaśnienia, że jej stosowanie byłoby niezasadne, pozwala przyjąć, że ma on interes w ochronie przed nieuzasadnioną lub nadmierną represją, który także może być realizowany przy wykorzystaniu instrumentów z zakresu sprawiedliwości naprawczej.

Sprawiedliwość naprawcza uwzględnia nadto potrzeby ofiary, i to w zakresie, w jakim zwykle nie ma na to miejsca w procesie karnym, z uwagi na cele tego procesu. Proces karny jest bowiem skonstruowany tak, by zaspokoić przede wszystkim społeczne potrzeby wynikłe z popełnienia przestępstwa¹⁷. Natomiast do potrzeb kreujących interes indywidualnej ofiary, uwzględnianych w koncepcji sprawiedliwości naprawczej, zalicza się: uzyskanie od sprawcy informacji dotyczących przyczyn i okoliczności popełnienia przestępstwa, możliwość wyrażenia swoich uczuć w drodze przedstawienia sprawy przebiegu zdarzenia i jego następstw z perspektywy ofiary, odzyskanie poczucia kontroli nad swoim życiem dzięki zaangażowaniu ofiary w likwidację tych następstw i uzyskanie naprawienia wyrządzonej szkody zarówno w drodze odzyskania utraconego mienia lub jego równowartości, jak i symbolicznie, przez przeproszenie ofiary przez sprawcę¹⁸. Dostrzegając wagę materialnego naprawienia szkody, większe znaczenie w koncepcji sprawiedliwości naprawczej przywiązuje się do służącego zaspokojeniu niematerialnych potrzeb ofiary przebiegu postępowania pojednawczego, opartego na poszanowaniu uczuć jego uczestników i prowadzonego poza sformalizowanym po-

---

¹⁶ H. Zehr, A. Gohar, *The little book*, s. 14–15.

¹⁷ J.Ph. Reemtsma, *Das Recht des Opfers auf die Bestrafung des Täters als Problem*. Schriften der Juristischen Studiengesellschaft Regensburg, z. 21, München 1999, s. 8–10.

¹⁸ H. Zehr, A. Gohar, *The little book*, s. 13–14; J. Consedine, *Sprawiedliwość naprawcza*, s. 210 z odniesieniem do H. Zehra.

stępowaniem karnym¹⁹. Podkreśla się, że pozasądowe rozwiązywanie sporów pozwala uniknąć wtórnej wiktymizacji jaka następuje w toku postępowania karnego oraz pogłębiania konfliktu na linii sprawca – ofiara przestępstwa, zachodzącego w procesie karnym, który z założenia nastawiony jest na konfrontację, a nie na usuwanie konfliktu, pojednanie stron i zaspokojenie potrzeb ofiary²⁰. W ramach sformalizowanego procesu karnego sprawca zmierzając do uniknięcia ukarania lub do uzyskania możliwie łagodnej kary, skłonny jest raczej bagatelizować znaczenie swojego czynu, interpretować na swoją korzyść okoliczności jego popełnienia przedstawiając ofiarę w niekorzystnym świetle, a nawet podejmować kroki mające uniemożliwić jej złożenie zeznań w sprawie karnej (tzw. *side-effects of punishment*). Wszystko to istotnie utrudnia ewentualne pojednanie sprawcy z ofiarą oraz zwiększa prawdopodobieństwo wtórnej wiktymizacji²¹.

Potrzeby lokalnej społeczności kreujące jej interes w reakcji na przestępstwo obejmują natomiast ustalenie stanu faktycznego, uświadomienie sprawcy rozmiarów wyrządzonego bezprawia, zmniejszenie strachu przed sprawcą oraz złagodzenie obaw związanych z przestępczością wobec stwierdzenia, że na jej sprawców można oddziaływać, jak też przywrócenie zaufania obywateli do porządku prawnego²². Dostrzega się jednak, że społeczny porządek realizowany poza systemem prawnym może zapewnić jedynie społeczeństwo aktywne, funkcjonujące sprawnie jako wspólnota, oparta na wspólnych wartościach i nieformalnej kontroli, niepotrzebująca dyscyplinowania środkami represji²³. Koncepcja sprawiedliwości naprawczej opiera się na założeniu mo-

---

¹⁹ J. Braithwaite, Principles, s. 2; W. Zalewski, Naprawienie szkody w polskim prawie karnym a postulatory restorative justice, CzPKiNP 2002, Nr 2, s. 79.

²⁰ H. Schöch, Vorläufige Ergebnisse der Diskussionen zu einem Alternativ-Entwurf Wiedergutmachung (AE-WGM) im Arbeitskreis deutscher, österreichischer und schweizerischer Strafrechtslehrer, w: A. Eser, G. Kaiser, K. Madlener (red.), Neue Wege der Wiedergutmachung im Strafrechts, Freiburg 1990, s. 77; D. Frehsee, Wiedergutmachung und Täter-Opfer-Ausgleich im deutschen Strafrecht – Entwicklung, Möglichkeiten und Probleme, w: B. Schünemann, M.D. Dubber (red.), Die Stellung des Opfers im Strafrechtssystem. Neue Entwicklungen in Deutschland und in den USA, Köln, München 2000, s. 118.

²¹ D. Frehsee, Wiedergutmachung und Täter-Opfer-Ausgleich, s. 127–128; M. Wright, Is mediation appropriate even for rape?, w: L. Mazowiecka, W. Klaus, A. Tarwacka (red.), Z problematyki wiktymologii. Księga dedykowana Profesor Ewie Bieńkowskiej, Warszawa 2017, s. 368.

²² A. von Hirsch, A. Ashworth, C. Shearing, Restorative Justice – Ein Modell des „Making Amends“, w: A. von Hirsch (red.), Fairness, Verbrechen und Strafe: Strafrechtsdogmatische Abhandlungen, Berlin 2005, s. 195 i n.

²³ T. Lutz, Restorative Justice – Visionäre Alternative oder Version des Alten, Münster 2002, s. 97 i n.

bilizowania tej wspólnoty do aktywnego uczestniczenia w reakcji na przestępstwo. Wspólnota nie istnieje jednak sama z siebie, lecz jest tworzona przez budowę więzi międzyludzkich. Dlatego za modelowe środowisko do stosowania rozwiązań sprawiedliwości naprawczej uznaje się małe społeczności rodzinno-sąsiedzkie, w których istnieje możliwość nieformalnego oddziaływania wewnątrz grupy, w tym możliwość poddania sprawcy stałej, realnej kontroli otoczenia, mającej moc faktycznego oddziaływania na niego²⁴.

Przykładem takiej społeczności jest społeczność wiejska. P. Chlebowicz, analizując funkcjonowanie nieformalnego mechanizmu rozwiązywania lokalnych konfliktów w tej społeczności, doszedł do wniosku, że występuje w niej silne poczucie wspólnoty, o które trudno w innych środowiskach. Poczucie to współlistnieje z mechanizmem kontroli społecznej o wysokim stopniu intensywności, opartym na zwyczajach stanowiących formę kodeksu moralnego, którego respektowanie gwarantuje rodzina, sąsiedzi i instytucje religijne. Mimo istnienia takiej nieformalnej kontroli, członkowie społeczności wiejskiej są jednak skłonni zgłaszać przypadki poważnych naruszeń prawa, które są jednocześnie zachowaniami nieakceptowanymi w danej społeczności, w pierwszej kolejności organom ścigania i dopiero w przypadku stwierdzenia niemocy aparatu państwowego, przejmują oni funkcję tego aparatu, samodzielnie wymierzając sprawcy sprawiedliwość²⁵. W takim wypadku osoby postrzegane jako działające w interesie wspólnoty mogą liczyć na solidarne wsparcie lokalnej społeczności, a niekiedy nawet opinii publicznej²⁶.

Najczęściej jednak sprawca, a nierzadko również ofiara, są anonimowi w tym znaczeniu, że nie łączy ich żadna więź ze społecznością, w której zostaje popełnione przestępstwo. Brakuje też społeczności (rozumianych jako wspólnoty terytorialnie, etnicznie czy religijnie), które mając wspólne zasady postępowania, gotowe byłyby do ich egzekwowania w przekonaniu, że poszczególni ich członkowie poprą wspólne inicjatywy i przyłączą się do działań wspól-

---

²⁴ N. Christie, *Conflicts as property*, BJC 1977, Nr 1, s. 2, 6–7, 10, 12; M. Królikowski, *Sprawiedliwość karania w społeczeństwach liberalnych. Zasada proporcjonalności*, Warszawa 2005, s. 55–57. Por. też A. Rosner, *Tradycja staropolskiego sądownictwa polubownego – próba zarysowania problemu*, w: M. Platek, M. Fajsta (red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, Warszawa 2005, s. 37–58. Należy przy tym wskazać, że zbliżone takie znane jest polskiej procedurze karnej, przewidującej w art. 272 KPK, w ramach środków zapobiegawczych, instytucję poręczenia osoby godnej zaufania.

²⁵ P. Chlebowicz, *Samosąd we Włodowie. Studium przypadku*, Olsztyn 2017, s. 57–59 zwołaniem m.in. na J. Czapińskiego.

²⁶ *Ibidem*, s. 92–95.

noty²⁷. We współczesnych społeczeństwach industrialnych, opartych na depersonalizacji i mobilności, zadania wspólnot przejmują instytucje publiczne, zobligowane do działania na podstawie i w granicach prawa²⁸. Powoduje to, że koncepcja sprawiedliwości naprawczej wymaga dopasowania do istniejących warunków, co często, także w aktach prawa międzynarodowego propagujących stosowanie jej instrumentów, wiąże się z pomijaniem udziału lokalnej społeczności w reakcji na przestępstwo.

Dostosowywanie koncepcji sprawiedliwości naprawczej do różnych warunków w jakich miałyby ona funkcjonować sprawia, że można w niej obecnie wyróżnić wiele nurtów²⁹, umożliwiających włączenie jej w istniejący w danym kraju system reakcji karnej, a nawet opartych na tendencjach odrzucających „tradycyjne paradygmaty prawa karnego”, jak legitymacja władzy publicznej do sprawowania wymiaru sprawiedliwości³⁰. Łączy je uznanie, że przestępstwo nie jest zdarzeniem leżącym wyłącznie w gestii organów państwowych, wymagającym stosowania środków przymusu i represji, lecz rodzajem konfliktu wymagającego rozwiązania angażującego jego uczestników: sprawcy, bezpośredniej ofiary i jej bliskich, przy uwzględnieniu interesów społeczeństwa³¹.

U podstaw takiego postrzegania reakcji na przestępstwo leży teoria skradzionego konfliktu autorstwa norweskiego kryminologa *Nielsa Christie*. Przypomniano w niej, że wraz z rozwojem instytucji władzy publicznej, jej sfera rozciągała się na mediację przy rozwiązywaniu konfliktów, a następnie na sa-

---

²⁷ L. Walgrave, *Imposing Restoration Instead of Inflicting Pain*, w: A. v. Hirsch, J.V. Roberts, A. Bottom (red.), *Restorative Justice and Criminal Law: Competing or Reconcilable Paradigms?*, Oxford and Portland, Oregon 2003, s. 68. Autor zwraca przy tym, za G. Pavlichem, uwagę na zasadność rozróżnienia pomiędzy wspólnotami, które tworzą pewne cechy zewnętrzne (wspólnoty terytorialne, etniczne, religijne) i wspólnotami tworzonymi przez osoby o podobnym światopoglądzie. Por. też W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Gdańsk 2006, s. 203–204 z powołaniem na P. McColda i B. Wachtela.

²⁸ N. Christie, *Conflicts as property*, s. 5–6, 12.

²⁹ Szersze omówienie nurtów koncepcji sprawiedliwości naprawczej można znaleźć w opracowaniach: M. Płatek, *Teoria sprawiedliwości naprawczej*, w: M. Płatek, M. Fajsta (red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, Warszawa 2005, s. 71–107; W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza*; A. Muszyńska, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2013.

³⁰ Realizacja założeń sprawiedliwości naprawczej w sposób abolicjonistyczny uznawana jest jednak obecnie za utopię. Wskazuje się bowiem, że musiałaby opierać się na wzorcowym społeczeństwie (w którym jednak istniałaby przestępczość), gdzie interesy jednostki i społeczeństwa są zbieżne, a sprawca przyjmuje zawsze odpowiedzialność za swoje zachowanie. Por. też L. Walgrave, *Imposing Restoration*, s. 69–70; M. Królikowski, *Sprawiedliwość karania*, s. 63–64.

³¹ Por. P. Zawiejski, *Idea sprawiedliwości naprawczej*, w: T. Dukiet-Nagórska (red.), *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, Katowice 2016, s. 13–18.

modzielne kończenie, z pozycji władzy, sporów rozstrzyganych wcześniej w układzie horyzontalnym, z wykorzystaniem prawa prywatnego. Miało to zapobiegać realizacji prywatnej zemsty zastąpionej przez sformalizowane postępowanie według ustalonych wcześniej zasad, chroniących także ofiary³². Konflikty pojawiające się między jednostkami tam, gdzie naruszone zostały zasady postępowania usankcjonowane przez państwo, zostały przeniesione na płaszczyznę sformalizowanej reakcji władzy publicznej, przekazanej instytucjom realizującym wymiar sprawiedliwości. Taki stan rzeczy jest obecnie w pełni uzasadniony brakiem instytucji rodu i opartych na silnych więzach społeczności lokalnych, które dysponowałyby uprawnieniami i faktycznymi możliwościami wyegzekwowania obowiązku naprawienia wyrządzonych szkód i krzywd, porównywalnymi z tymi jakimi dysponują instytucje państwowe³³. Oznacza to jednak wyjęcie przestępstwa z jego naturalnego, społecznego kontekstu. Zdarzenie, które zrodziło konflikt między jego uczestnikami i powinno angażować ich do znalezienia wspólnego rozwiązania, stało się przedmiotem neutralnej oceny profesjonalnych podmiotów powołanych do jego załatwiania jak każdej innej sprawy o charakterze administracyjnym, w sposób sformalizowany i rutynowy, bez emocjonalnego zaangażowania. Podmioty bezpośrednio zainteresowane rozstrzygnięciem sprawy karnej zostały odsunięte od udziału w jej rozpoznawaniu, a ich aktywizacja w toku postępowania wymaga ustanowienia profesjonalnych pełnomocników, wyspecjalizowanych w określonym rodzaju spraw, co jeszcze bardziej odsuwa uczestników zdarzenia od udziału w przywracaniu naruszonej sprawiedliwości. W ten sposób następuje utrata ich sprawy na rzecz państwa i prawników „przywłaszczających sobie” cudzy konflikt³⁴.

W literaturze wskazuje się, że konflikt w rozumieniu koncepcji sprawiedliwości naprawczej nie oznacza relacji spornej między stronami o równie uzasadnionych na płaszczyźnie prawnej interesach. Tak rozumiany konflikt zakłada bowiem istnienie stron, z których każda czuje się uprawniona do określonego zachowania. Natomiast sytuacja powstała w wyniku przestępstwa jest zwykle klarowna: wiadomo czyje dobra i przez kogo zostały naruszone lub zagrożone. Co więcej, klarowność tej sytuacji i akceptacja swoich ról przez jej uczestników jest często wskazywana jako warunek stosowania instrumentów naprawczych. Konflikt w rozumieniu koncepcji sprawiedliwości napraw-

---

³² N. Christie, *Conflicts as property*, s. 1, 4.

³³ *Ibidem*, s. 7.

³⁴ *Ibidem*, s. 4–5.

czej oznacza stan naruszonych relacji w społeczeństwie, które powinny zostać przywrócone przy aktywnym udziale sprawcy, w jak najszerszym zakresie poza procesem karnym, bez stosowania przysługującego państwu prawa karania³⁵.

Sprawiedliwość naprawcza, kojarzona z prywatyzacją reakcji na przestępstwo³⁶, nie wyklucza jednak udziału państwa w konflikcie stron. Wszak to państwo wyznacza ramy tej reakcji, wskazując jakie zachowania są zabronione i po czyjej stronie opowie się ono w razie popełnienia przestępstwa³⁷. Ponadto realizacja założeń koncepcji sprawiedliwości naprawczej możliwa jest tylko wtedy, gdy sprawca przyjmie odpowiedzialność za popełnione przestępstwo, wyrazi żal i skruchę oraz wyjaśni przyczyny i okoliczności jego popełnienia³⁸ w sposób, który umożliwi weryfikację tych okoliczności, a nadto faktycznie zaangażuje się w naprawienie wyrządzonych szkód. Brak poczuwania się do odpowiedzialności przez sprawcę, choć może wynikać z uzasadnionych podstaw (jak przekonanie o swojej niewinności), oznacza brak możliwości porozumienia stron oraz ich pojednania i zadośćuczynienia ofierze. W takim przypadku sprawa powinna być rozpoznawana przez sąd, który w procesie karnym zweryfikuje czy istnieją podstawy do przypisania oskarżonemu odpowiedzialności karnej³⁹. Zasadność formalnego rozpoznania sprawy dostrzega się także tam, gdzie istnieją uzasadnione podstawy do przyjęcia, że poza formalnym postępowaniem karnym pozycja jednego z podmiotów zaangażowanych w sprawę

---

³⁵ A. von Hirsch, A. Ashworth, C. Shearing, *Restorative*, s. 195 i n.

³⁶ Por. M. Rogacka-Rzewnicka, O zjawisku „prywatyzacji” („cywilizacji”) prawa karnego w świetle koncepcji celu postępowania karnego. Krótki rys historycznoprawny, *Prok. i Pr.* 2010, Nr 1–2, s. 248–252.

³⁷ A. von Hirsch, A. Ashworth, C. Shearing, *Restorative*, s. 211. Podobnie, podkreślając zasadność łączenia regulacji normatywnych i założeń sprawiedliwości naprawczej: J. Braithwaite, *Principles*, s. 5–6.

³⁸ Należy jednak mieć na uwadze, że niekiedy sprawcy przestępstw, zwłaszcza działający pod wpływem impulsu, nie potrafią określić przyczyn swojego postępowania ani powodów dla których popełnili przestępstwo. Jest to stan znany w psychologii rozwoju człowieka, gdzie odnosi się go do sprawców, którzy z różnych przyczyn wypierają ze świadomości motywy swego postępowania, których nie akceptują. B. Bettelheim, Pytanie „dlaczego”?, w: B. Bettelheim, *Wystarczająco dobrzy rodzice*, Poznań 2014, s. 92–100.

³⁹ W związku z tym podkreśla się, że brak starań o naprawienie szkody nie może być traktowany jako okoliczność obciążająca sprawcę przy wymiarze kary, gdyż negatywnie wpływałoby to na jego prawo do obrony. W. Wróbel, Komentarz do art. 53 KK, w: A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do art. 1–116 KK*, Kraków 2004, s. 853–855. Por. też Ch. Pelikan, *Mediacja między ofiarą a sprawcą przestępstwa w Austrii (podstawy prawne i praktyka)*, w: B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik (red.), *Mediacja. Nieletni przestępcy i ich ofiary*, Warszawa 1999, s. 59–63; C. Kulesza, *Mediacja a system wymiaru sprawiedliwości (szanse, ograniczenia, zagrożenia)*, *PiP* 1995, Nr 12, s. 46.

będzie o tyle słabsza względem pozycji innych podmiotów zaangażowanych, że powstanie niebezpieczeństwo zaniedbania jej interesów, a nawet zagrożenia jej praw i wolności⁴⁰. Istnieją wreszcie pewne kategorie spraw w których, z uwagi na rodzaj przestępstwa, porozumienie stron nie zostanie społecznie zaakceptowane jako forma zakończenia sprawy karnej lub nie zrealizuje potrzeb prewencyjnych⁴¹. W takich sytuacjach, również w ocenie zwolenników rozwiązań z zakresu sprawiedliwości naprawczej, konieczne staje się stosowanie sformalizowanej reakcji karnej⁴². Ideą leżącą u podstaw sprawiedliwości naprawczej jest bowiem danie uczestnikom przestępstwa możliwości pojednania, służącego realizacji potrzeb ofiary i sprawcy, a nie abolicjonizm⁴³. Propagatorzy sprawiedliwości naprawczej, jak *J. Consedine* zaznaczają jednak, że reakcja karna co do zasady nie powinna przyjmować formy pozbawienia wolności, zarezerwowanej dla sprawców niebezpiecznych, których należy izolować od społeczeństwa, lecz w miarę możliwości formę pracy społecznie użytecznej lub inną formę ograniczenia wolności⁴⁴.

W polskiej literaturze koncepcja sprawiedliwości naprawczej przedstawiana jest jako nowy sposób mierzenia się z nieefektywnością prawa karnego⁴⁵ i kary kryminalnej w jej dotychczasowym kształcie⁴⁶. Takie podejście wpisuje się w prezentowane w kryminologii spostrzeżenie, że karanie jest czynnością problematyczną i nieefektywną, gdy wiąże się z nią oczekiwania dotyczące rozwiązywania społecznych problemów, podczas gdy jest to czynność techniczna, realizowana przez dość wąsko wyspecjalizowane instytucje, która wy-

---

⁴⁰ C. Prittwitz, *Opferlose Straftheorien?*, w: B. Schünemann, M.D. Dubber (red.), *Die Stellung des Opfers im Strafrechtssystem. Neue Entwicklungen in Deutschland und in den USA*, Köln, München 2000, s. 55.

⁴¹ Wyniki eksperymentu przeprowadzonego przez Australijski Instytut Badań Kryminologicznych ukierunkowanego na zbadanie efektów konferencji sprawiedliwości naprawczej w odniesieniu do wybranych typów przestępstw, pokazały, że efektywność sprawiedliwości naprawczej zależy od rodzaju przestępstwa – i jest ona wyższa przy przestępstwach z użyciem przemocy niż przy przestępstwie prowadzenia pojazdu w stanie nietrzeźwości (zwłaszcza wobec niemożności nałożenia na sprawcę w trakcie konferencji sprawiedliwości naprawczej zakazu prowadzenia pojazdów) czy kradzieżach sklepowych. Szerzej: G. Wrona, M. Płatek, *Kilka przykładów zastosowania sprawiedliwości naprawczej*, w: M. Płatek, M. Fajsta (red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria, Praktyka*, Warszawa 2005, s. 157–161.

⁴² Por. *J. Consedine*, *Sprawiedliwość naprawcza*, s. 171, 207.

⁴³ Por. S.M. Amin, *Ofiara przestępstwa*, s. 135–136; A. Marek, *Ochrona ofiar przestępstw w świetle wiktymologii*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Prawo XXIV*, Toruń 1985, s. 165.

⁴⁴ *J. Consedine*, *Sprawiedliwość naprawcza*, s. 23–25.

⁴⁵ *W. Zalewski*, *Sprawiedliwość naprawcza* s. 128.

⁴⁶ *A. Muszyńska*, *Naprawienie*, s. 25 i n.

czepała już możliwości rozwoju w dotychczasowym kształcie⁴⁷. Dostrzega się jednak także, że koncepcja sprawiedliwości naprawczej nie jest odpowiedzią na wszystkie wady koncepcji sprawiedliwości retributywnej. Nie stawia się przed nią zatem celów w postaci zmniejszenia czy likwidacji recydywy (choć przyjmuje się, że ograniczenie powrotności do przestępstwa może być efektem realizacji tej koncepcji), wyeliminowania kary kryminalnej czy wprowadzenia regulacji prawnych zastępujących te obecnie obowiązujące⁴⁸. W polskim piśmiennictwie przyjmuje się wobec tego, że koncepcja sprawiedliwości naprawczej ma służyć wzbogaceniu reakcji na przestępstwo o nowe, nierepresyjne środki oddziaływania na sprawcę⁴⁹ i zwracać uwagę na interesy ofiary, które w przypadku skupienia się na relacji władza publiczna – sprawca przestępstwa, mogą zostać pominięte⁵⁰. Stosowanie rozwiązań służących realizacji interesów ofiary w drodze zapewnienia jej stosownej rekompensaty i wspierania sprawcy w dążeniu do przyjęcia odpowiedzialności za popełnione przestępstwo⁵¹, pozwolić ma na przezwyciężenie zastoju odczuwanego w prawie karnym i na wytyczenie nowych ścieżek rozwoju tego prawa⁵².

Propagatorzy sprawiedliwości naprawczej wskazują przy tym jednak dość zgodnie, że nie ma pewności czy dzięki zastosowaniu jej instrumentów uzyska się korzystniejszy społeczny i indywidualny rezultat. Przedstawiciel niemieckiej doktryny *B.D. Meier* dostrzega trudności w empirycznym badaniu efektywności stosowania instrumentów służących realizacji koncepcji sprawiedliwości tak retributywnej, jak i naprawczej, z punktu widzenia pozytywnej prewencji generalnej. Autor ten zauważa, że badać można co najwyżej społeczny odbiór określonych instrumentów, pozostając w pozostałym zakresie w sferze założeń. To z pewnych założeń i tworzonych na ich bazie teorii kryminologicznych wnioskuje się zatem o możliwej wyższej skuteczności prewencyjnej instrumentów wpisujących się w koncepcję sprawiedliwości naprawczej niż w koncepcję sprawiedliwości retributywnej⁵³. Natomiast brytyjski autor

---

⁴⁷ *D. Garland*, *Punishment and modern society. A study in Social Theory*, Oxford 1990, s. 1–6.

⁴⁸ Tak również *H. Zehr*, *A. Gohar*, *The little book*, s. 8.

⁴⁹ *W. Daszkiewicz*, *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972, s. 7–8.

⁵⁰ *M. Filar*, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym*, CzPKiNP 2002, Nr 2, s. 28.

⁵¹ *M. Plątek*, *Teoria sprawiedliwości naprawczej*, s. 73–82.

⁵² *M. Filar*, *Pokrzywdzony*, s. 25–26; *T. Hörnle*, *Zasada proporcjonalności w niemieckiej teorii kary*, *Ius et Lex* 2006, Nr 1, s. 160; *W. Zalewski*, *Naprawienie szkody*, s. 80 z powołaniem na *M. Wrighta*.

⁵³ *B.D. Meier*, *Sprawiedliwość naprawcza – zarys koncepcji*, w: *B. Czarnecka-Działuk*, *D. Wójcik* (red.), *Mediacja. Nietelni przestępcy i ich ofiary*, Warszawa 1999, s. 49 i n. Autor wskazuje tu

M. Wright wskazuje, że w zakresie zapobiegania powrotności do przestępstwa po rozwiązaniach z zakresu sprawiedliwości naprawczej nie należy spodziewać się większej efektywności niż po rozwiązaniach z zakresu sprawiedliwości retributywnej. Jednak, w ocenie tego autora, jeżeli „nowe środki prowadzą do podobnego wskaźnika recydywy, a dają korzyści, których brak tradycyjnym środkom, zasługują na zastosowanie [...]”. W działaniach naprawczych należy koncentrować się na korzyściach dla ofiar i nie poświęcać większej uwagi sprawcom niż pokrzywdzonym⁵⁴. Poparcie dla rozwiązań z zakresu koncepcji sprawiedliwości naprawczej wynika więc, jak ujął to N. Christie, z chęci spróbowania nowego podejścia w polityce karnej, a nie z przekonania o (różnie rozumianej) skuteczności metod danego rodzaju⁵⁵.

Wątpliwości budzi także praktyczny sposób realizacji założeń koncepcji sprawiedliwości naprawczej. W literaturze podnosi się, że cele stawiane w ramach tej koncepcji są tak formułowane, że nie wiadomo do końca co, w jaki sposób i przy uwzględnieniu jakich priorytetów, ma zostać osiągnięte; w tym jak ma być rozumiana wyrządzona przestępstwem szkoda. W efekcie istnieją rozbieżności w określaniu kategorii spraw w których można spodziewać się ich polubownego zakończenia. W literaturze polskiej wskazuje się, że do mediacji nadają się przede wszystkim sprawy, których podłożem są konflikty międzyludzkie, zwłaszcza w małych zamkniętych społecznościach⁵⁶, podczas gdy w literaturze niemieckiej, podkreśla się, że właśnie w takich przypadkach najtrudniej jest osiągnąć porozumienie między sprawcą i ofiarą przestępstwa, z uwagi na brak niezbędnej dla podjęcia mediacji woli porozumienia stron⁵⁷. Za problematyczne uznaje się nadto kryteria oceny postępowania naprawczego, w szczególności określenie czy za pożądane należy uznać każde rozwiązanie satysfakcjonujące strony, czy należy nadto uwzględnić inne wymogi

---

w szczególności na społeczną teorię uczenia (pozytywnych form zachowania), teorię etykietowania i teorię reintegracyjnego zawstyżenia J. Braithwaite'a.

⁵⁴ M. Wright, *Geneza i rozwój sprawiedliwości naprawczej*, w: B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik (red.), *Mediacja. Nietelni przestępcy i ich ofiary*, Warszawa 1999, s. 37.

⁵⁵ N. Christie, *Conflicts as property*, s. 9.

⁵⁶ D. Wójcik, *Rola mediacji między pokrzywdzonym a sprawcą przestępstwa*, w: A. Marek (red.), *System Prawa Karnego. Tom I: Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2010, s. 396 z powołaniem na A. Rękas; W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza*, s. 290 i przytoczona tam literatura. Wskazuje się także, że prawdopodobieństwo polubownego zakończenia sprawy jest wyraźnie wyższe w przypadku przestępstw przeciwko mieniu niż tych popełnionych z użyciem przemocy. C. Kulesza, *Mediacja*, s. 46.

⁵⁷ B.D. Meier, *Strafrechtliche Sanktionen*, Berlin 2015 s. 410 z powołaniem na wyniki badań N. Bals, Ch. Hilgartnera i B. Bannenberg w Nadrenii Westfalii w 2001 r.

stawiane reakcji na przestępstwo, wykraczające poza usatysfakcjonowanie indywidualnej ofiary, w postaci naprawienia szkody społecznej⁵⁸. Dostrzegając zasadność uwzględnienia interesów ponadjednostkowych zwolennicy koncepcji sprawiedliwości naprawczej nie mają jednak wątpliwości, że w ramach reakcji na przestępstwo należy koncentrować się na relacji między naturą i ciężarem szkody a wysiłkami mającymi na celu jej wyrównanie, przyjmując, że naprawienie indywidualnej ofierze i społeczeństwu szkody wyrządzonej przestępstwem jest, z etycznego punktu widzenia, ważniejsze niż zadanie mu należyj dolegliwości⁵⁹.

W świetle powyższych uwag można sformułować wniosek, że znaczenie koncepcji sprawiedliwości naprawczej z punktu widzenia zasadniczych kwestii analizowanych w tej pracy wyraża się w zidentyfikowaniu zrodzonych przestępstwem potrzeb ofiary, z których można wyodrębnić jej interesy, i w zestawieniu ich z potrzebami (interesami) sprawcy oraz społeczeństwa. Jak zaznaczono wyżej, potrzeby ofiary nie ograniczają się do materialnego naprawienia wyrządzonej jej szkody majątkowej i niemajątkowej, lecz obejmują także odzyskanie spokoju naruszonego przestępstwem i poczucie kontroli nad swoim życiem. Zgodnie z założeniami koncepcji sprawiedliwości naprawczej, odzyskanie spokoju przez ofiarę jest możliwe gdy sprawca uzna swoją rolę w przestępstwie, przyjmie odpowiedzialność za swój czyn, przeprosi ofiarę, wyjaśni przyczyny i okoliczności popełnienia przestępstwa oraz dążyć będzie do usatysfakcjonowania ofiary przez naprawienie wyrządzonej szkody, zadośćuczynienie krzywdzie i umożliwienie ofierze wyrażenia swoich emocji związanych z przestępstwem. Poczucie odzyskania kontroli nad swoim życiem możliwe jest natomiast dzięki zaangażowaniu ofiary w likwidację skutków przestępstwa, a niekiedy nadto dzięki wybaczeniu jego sprawcy. Potrzeby związane z zaangażowaniem w rozliczenie wyrządzonego bezprawia, przypisywane są w koncepcji sprawiedliwości naprawczej także sprawcy przestępstwa i społeczeństwu, urealnionemu przez odniesienie do tej jego części, która w konkretny sposób

---

⁵⁸ A. v. Hirsch, A. Ashworth, C. Shearing, Specifying Aims and Limits for Restorative Justice: A "Making Amends" Model?, w: A. v. Hirsch, J.V. Roberts, A. Bottom (red.), Restorative Justice and Criminal Law: Competing or Reconcilable Paradigms?, Oxford and Portland, Oregon 2003, s. 22–25. Por. też M. Królikowski, Sprawiedliwość karania, s. 58–61.

⁵⁹ J. Dignan, Towards a Systemic Model of Restorative Justice, w: A. v. Hirsch, J.V. Roberts, A. Bottom (red.), Restorative Justice and Criminal Law: Competing or Reconcilable Paradigms?, Oxford and Portland, Oregon 2003, s. 143–148. Podobnie L. Walgrave, który wskazuje, że o ile ukaranie jest pewnym środkiem do celu (*punishment as a means*), o tyle naprawienie szkody jest celem (*restoration as a goal*). L. Walgrave, Imposing Restoration, s. 64.

odczuła skutki przestępstwa. W ten sposób następuje wyróżnienie kręgu podmiotów zaangażowanych w reakcję na przestępstwo i zidentyfikowanie potrzeb kształtujących ich interesy, które wykraczają poza udział w procesie karnym i materialne naprawienie wyrządzonej przestępstwem szkody, stanowiąc podstawę określenia ich prawnego zabezpieczenia.

II. Sprawiedliwość naprawcza w kontekście międzynarodowym

Stosowanie instrumentów realizujących koncepcję sprawiedliwości naprawczej w reakcji na przestępstwo jest rekomendowane na gruncie międzynarodowym. W Deklaracji ONZ z 29.11.1985 r. o podstawowych zasadach sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy⁶⁰ wskazano, że „mechanizmy nieformalne służące rozwiązaniu konfliktu, w tym mediacja, rozjemstwo i wymiar sprawiedliwości zwyczajowej albo praktyki miejscowe, powinny być, gdzie jest to stosowne, wykorzystywane w celu ułatwienia pojednania i uzyskania zadośćuczynienia dla ofiar” (pkt 7)⁶¹. W preambule Deklaracji z 24.7.2002 r. o podstawowych zasadach stosowania programów sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych, przyjętej przez Radę Gospodarczą i Społeczną ONZ⁶², sprawiedliwość naprawczą określono jako „rozwijającą się odpowiedź na przestępstwo, która respektuje godność i równość wszystkich ludzi, buduje i promuje harmonię poprzez uzdrawianie ofiar, sprawców i społeczności”. W punkcie 20. tej Deklaracji wskazano, że „państwa członkowskie powinny rozważyć stworzenie narodowych strategii i polityk ukierunkowanych na rozwój sprawiedliwości naprawczej oraz promowanie warunków sprzyjających korzystaniu ze sprawiedliwości naprawczej wśród organów ścigania, organów sądowych i społecznych oraz społeczności lokalnych”.

---

⁶⁰ Stanowiącej załącznik do rezolucji 40/34 Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych.

⁶¹ Tłumaczenie na podstawie opracowania: E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych, Warszawa 2009, s. 75.

⁶² *Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters* jako załącznik do rezolucji 2002/12, odwołującej się m.in. do rezolucji Rady Gospodarczej i Społecznej z 1999/26 z 28.7.1999 zatytułowanej: „Development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice” i rezolucji 2000/14 z 27.7.2000 zatytułowanej: “Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters” (<http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>; data dostępu: 18.10.2017 r.).

Nawiązania do koncepcji sprawiedliwości naprawczej i jej instrumentów znalazły się również w rekomendacjach Komitetu Ministrów Rady Europy: Nr R (83) 7 z 23.6.1983 r. w sprawie udziału społeczeństwa w polityce wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, Nr R (85) 11 z 28.6.1985 r. w sprawie pozycji ofiary w prawie karnym, materialnym i procesowym, Nr R (87) 18 z 17.9.1987 r. w sprawie uproszczenia wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, Nr R (87) 21 z 17.9.1987 r. w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw i zapobiegania wiktyimizacji, Nr R (92) 16 z 19.10.1992 r. w sprawie reguł europejskich w odniesieniu do sankcji i środków stosowanych i wykonywanych w społeczności lokalnej, Nr R (99) 19 z 15.9.1999 r. o mediacji w sprawach karnych oraz Rec. (2006) 8 z 14.6.2006 r. w sprawie pomocy dla ofiar przestępstw.

Sprawiedliwość naprawcza została przywołana także w regulacjach Unii Europejskiej. Wpisuje się bowiem w problematykę praw ofiar przestępstw, zaliczoną do zagadnień w zakresie których, zgodnie z art. 82 ust. 2 TFUE, Parlament Europejski i Rada mogą ustanawiać w drodze dyrektyw normy minimalne, włączane następnie do systemów prawnych państw członkowskich. W 2010 r. Rada Europejska przyjęła Program Sztokholmski⁶³, w którym zaapelowała do Komisji i państw członkowskich, by przeanalizowały sposoby ulepszenia prawodawstwa i środki praktycznego wsparcia ochrony ofiar oraz sposoby lepszego wdrażania istniejących instrumentów⁶⁴, a także zaoferowały ofiarom przestępstw specjalne środki ochrony skuteczne w całej Unii⁶⁵. W 2011 r. Komisja Europejska zapowiedziała aktualizację dotychczasowych i przygotowanie nowych aktów prawnych w tym obszarze⁶⁶. W efekcie w dyrektywie Parlamentu Europejskiej i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW⁶⁷, położono nacisk na poprawę sytuacji ofiary przestępstwa oraz zaspokojenie jej potrzeb i interesów między innymi przez określenie zasad korzystania z usług sprawiedliwości naprawczej, zastrzegając, że powinno być to realizowane bez

---

⁶³ Program Sztokholmski – otwarta i bezpieczna Europa dla dobra i ochrony obywateli z 4.5.2010/C (115/01); (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM:jl0034>; data dostępu: 18.10.2017 r.).

⁶⁴ *Ibidem*, s. 10.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 12.

⁶⁶ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Strengthening victims' rights in the EU, Brussels, 18.5.2011, COM(2011) 274 final (http://ec.europa.eu/justice/policies/criminal/victims/docs/com_2011_274_en.pdf; data dostępu: 18.10.2017 r.).

⁶⁷ Dz.Urz. UE L 315, s. 57.

uszczerbku dla praw sprawcy. Sprawiedliwość naprawczą zdefiniowano w dyrektywie jako: „wszelkie procedury, dzięki którym ofiara oraz sprawca mają możliwość, pod warunkiem wyrażenia przez nich na to dobrowolnej zgody, czynnego udziału w rozwiązaniu kwestii będących wynikiem przestępstwa przy pomocy bezstronnej strony trzeciej” (art. 2 ust. 1 lit. d). W polskim piśmiennictwie zwrócono uwagę, że dyrektywa zmierza do równoważenia sytuacji sprawcy i ofiary przestępstwa, przez wzmocnienie pozycji ofiary, przynajmniej na gruncie postępowania karnego⁶⁸. Położono w niej bowiem nacisk na to, by podejmując decyzję, czy dana sprawa będzie przedmiotem usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej, oraz przeprowadzając taką czynność, uwzględniono takie czynniki jak: charakter i wagę przestępstwa, zakres zaistniałych urazów, powtarzające się naruszenia fizycznej, seksualnej lub psychologicznej integralności ofiary, nierównowaga sił oraz wiek, dojrzałość lub potencjał intelektualny ofiary, mogące ograniczyć lub zmniejszyć zdolność ofiary do podejmowania świadomych wyborów lub przeszkodzić w uzyskaniu przez ofiarę pozytywnych rezultatów (pkt 46 preambuły do dyrektywy). Pojęcie ofiary ograniczono tu do ofiary indywidualnej, pomijając przy stosowaniu instrumentów naprawczych udział lokalnej społeczności⁶⁹, co stanowi wyraz dostosowywania tych instrumentów do możliwości ich funkcjonowania we współczesnych społeczeństwach. Jednak w preambule do dyrektywy podkreślono, że przestępczość narusza nie tylko indywidualne prawa ofiar, ale także godzi w społeczeństwo (pkt 9 preambuły).

Dyrektywa wprowadziła w art. 12 wprost „prawo do gwarancji w ramach usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej”, zastrzegając konieczność zaistnienia określonych warunków mających zabezpieczyć ofiary, które decydują się na korzystanie z tych usług, przed wtórną⁷⁰ i ponowną⁷¹ wiktyimizacją, zastraszaniem i odwetem. Do warunków tych należy wymóg, by usługi w zakresie sprawiedliwości naprawczej stosowane były tylko wtedy, gdy leżą w intere-

---

⁶⁸ E. Bieńkowska, Ofiary przestępstw w postępowaniu karnym – nowe standardy Unii Europejskiej, PiP 2014, Nr 4, s. 64, 68.

⁶⁹ Zgodnie z art. 2 pkt 1 lit. a dyrektywy 2012/29/EU, ofiara oznacza osobę fizyczną, która doznała szkody, w tym krzywdy fizycznej, psychicznej, moralnej lub emocjonalnej lub straty majątkowej, bezpośrednio spowodowanej przestępstwem oraz członków rodziny osoby, której śmierć była bezpośrednim skutkiem przestępstwa, jeżeli doznali oni szkody w wyniku śmierci tej osoby.

⁷⁰ Wiktyimizacja wtórna wynika z traktowania ofiary przestępstwa w sposób niewłaściwy, nieuwzględniający jej potrzeb, przez przedstawicieli organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości, jak i przez najbliższe otoczenie ofiary. Szerzej: rozdział II § 2 II.

⁷¹ Wiktyimizacja ponowna oznacza pokrzywdzenie ofiary kolejnym przestępstwem, które można powiązać z faktem jej uprzedniego pokrzywdzenia. Szerzej: rozdział II § 2 II.